

Aleksander Wilkoń, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Języki i style literatury barokowej*, Universitas, Kraków 2002.

W bogatym, zróżnicowanym dorobku naukowym Aleksandra Wilkońa – znakomitego historyka języka polskiego – najbardziej wyrazisty nurt badawczy stanowi stylistyka lingwistyczna. Nowe stulecie uczony powitał swoistym *opus vitae* – cyklem monograficznym pt. *Dzieje języka artystycznego w Polsce*. Dotychczas ukazały się w nim trzy tomy: *Język i style literatury barokowej* (Kraków 2002) oraz *Sredniowiecze* (Katowice 2004) i *Renesans* (jw.). W niniejszej recenzji przedstawimy pierwszy z nich.

Język i style literatury barokowej zapełniają dotkliwą lukę badawczą. Nikt przed A. Wilkońem nie stworzył tak kompletnej, wieloaspektowej typologii stylów baroku polskiego, ani nie dał tak wnikliwej analizy językowej tej epoki, która nadal fascynuje badaczy, choć niełatwo z klarownością syntez, jest fascynująca. Badacz rozkłada przed czytelnikiem swoistą „mapę” stylów baroku, ukazując ją w kontekście polskim (kontynuacje pewnych stylów wytworzonych w średniowieczu czy renesansie) oraz europejskim (kontynuacje stylów począwszy od antyku), uwypuklając na tym tle stylistyczne innowacje samego baroku. Opiera się na imponującym kanonie źródłowym, czego wymagało m.in. specyficzne rozproszenie stylowe badanego okresu. To szerokie zaplecze tekstowe pozwala na podjęcie słusznych decyzji selekcyjnych, tzn. na wyodrębnienie tekstów najbardziej reprezentatywnych, zasługujących na przytoczenie w całości lub obszernych fragmentach oraz szczegółową analizę językowo-stylistyczną. Reszta tekstów stanowi podbudowę partii syntetycznych. Badacz nie upraszcza sobie zadania, skupiając się jedynie na formalnej stronie stylów, wprost przeciwnie – ukazuje również ich stronę ideową, kulturową. Nie unika spornych problemów, lecz stara się zawsze precyzyjnie przedstawić i udokumentować swoje stanowisko, częstokroć inne niż wcześniejszych badaczy danego problemu. Książka liczy 198 stron i została podzielona na 6 części.

Część I: *Ogólna charakterystyka języka i stylów epoki* (s. 7–40) zawiera oprócz uwag wstępnych cztery rozdziały, poświęcone kolejno charakterystyce barokowego piśmiennictwa polskiego, literackiej polszczyźnie okresu baroku, rejestrowi stylów literackich wyodrębnianych w XVII w. oraz podsumowaniu współczesnego stanu badań nad barokowymi stylami literackimi. Autor słusznie stwierdza, iż barok – trwający w Polsce od lat osiemdziesiątych XVI w. do połowy XVIII w. – można uznać za „epokę nad epokami, arcyprąd i arcystyl”, bowiem z jednej strony „splewają do niego wszystkie właściwe nurty literatury staropolskiej”, z drugiej zaś „otwierają się w nim tendencje mające charakter prekursorski wobec oświecenia a nawet romantyzmu”. Zmianę nastawienia naukowego środowiska polonistycznego do baroku zawdzięczamy niewątpliwie literaturoznawcom, językoznawcy ograniczyli się, jak dotąd, do prac na temat idiolektów wybranych pisarzy barokowych. Powstaje pytanie, czy bazą omawianej książki ma być literatura czy całe piśmiennictwo, które A. Wilkoń celnie i lapidarnie charakteryzuje pod względem genealogicznym i językowym, ukazując repartycję między tekstami polskimi i łacińskimi, jak też prezentując przemyślane, nowoczesne stanowisko co do wpływu łaciny na polszczyznę. Polszczyzna wchłania bowiem pożyczki konieczne i użyteczne oraz doskonalili pod wpływem łaciny składnię. Potępianą przez badaczy „makaronizację” można potraktować jako zabawę literacką proveniencji renesansowej, „latynizację” zaś jako przejaw dwujęzyczności epoki, stanowiący wyznacznik sarmackości szlachty. Uczony udowadnia, że szlachta odegrała

decydującą rolę w integracji polszczyzny, będąc zarazem głównym nosicielem literackiej polszczyzny kulturalnej. Ogół szlachty w epoce baroku jest już piśmienny i, co więcej, zarażony manią wierszowania. Językiem poezji (oraz prozy literackiej i wspomnieniowej) staje się polszczyzna. Wszystko to słańia A. Wilkonía do podjęcia słusznej decyzji – stworzenia mapy stylów baroku na podstawie oglądu literatury, a przede wszystkim poezji. W dalszym toku wywoodu przypomina on barokowe typologie stylów autorstwa S. H. Lubomirskiego, J. Wolskiego i Fabriciusa z Torunia, po czym dokonuje wyabstrahowania ogólnej matrycy stylów, stosując różne kryteria. Jeśli chodzi o współczesne klasyfikacje stylów baroku, to można się odwołać tylko do wstępnych ustaleń T. Skubalanki i J. Pelca. Na zakończenie wstępnej części książki autor stawia kolejne, kluczowe pytanie, czy przedmiotem typologii stylów mają być wszystkie style literatury występujące w okresie baroku, czy też tylko te, które stanowią „własność baroku jako stylu ogólnego, niejako metastylu”, i opowiada się za pierwszym ujęciem.

Części II–VI przedstawiają pięć porządków klasyfikacyjnych pomysłu A. Wilkonía, co daje w sumie możliwość wyróżnienia, w zależności od przyjętych kryteriów, aż 28 stylów barokowych (pomijając ich warianty), a co zarazem przekonuje dobitnie, że metaforyczne określenie baroku przez J. Pelca jako „stylu stylów” nie jest stylistyczną przesadą.

W części II: *Ogólne style epoki* (koniec XVI – I połowa XVIII w.; s. 41–80) przedkłada autor hierarchiczną matrycę stylów, wydzielając na pierwszym poziomie style społeczne, styl retoryczny i style literackie. Wśród stylów społecznych wyróżnia styl sarmacki, dworski, religijno-kościelny, sowizdrzalski i militarny. Na czoło stylów społecznych niewątpliwie wysuwa się styl sarmacki, który wyrasta z socjolektu szlacheckiego. W partii książki poświęconej analizie stylu sowizdrzalskiego A. Wilkoń w sposób przekonujący przeciwstawia się pochlebnej charakterystyce tego stylu pióra S. Grzeszczuka, uznając, że sowizdrzałowie operowali po prostu imitacją mowy plebejsko-podmiejskiej, często wulgarnej i pseudodowcipnej, a tylko niewielka ilość utworów tego stylu wznosi się na poziom artystyczny. Godny podkreślenia wydaje się fakt, że styl militarny przekracza w omawianej epoce swe ramy, pojawiając się też w sekundarnej funkcji w utworach pacyfistycznych. Arcystylem epoki jest według badacza styl retoryczny, który również wychodzi poza swoje właściwe granice, wdzierając się do wszystkich rodzajów i gatunków literackich oraz paraliterackich i przyczyniając się do konwencjonalności, depersonalizacji i oficjalności języka artystycznego (czego unikają poeci wysokiego lotu). Wśród stylów literackich na czoło wysuwają się manieryzm (którego definicję autor doprecyzowuje) i barokizm. Manieryzm notabene był także prądem literackim. Doskonałym uzupełnieniem tej partii książki są tabele porównawcze manieryzmu i barokizmu na s. 62–65, charakteryzujące wymienione style z zastosowaniem kryteriów: struktury tekstu, preferencji genologicznych, tendencji stylistycznych, topiki i tropów, słownictwa i frazeologii oraz słowotwórstwa. Przegląd stylów literackich kończy analiza stylu rokokowego (mającego także status prądu literackiego) oraz stylów indywidualnych na czele z marinizmem.

W części III: *Style genologiczne w literaturze barokowej* (s. 81–104) po wprowadzeniu ukazującym relację styl–gatunek literacki, badacz omawia 5 stylów: panegiryczny, satyryczny, groteskowy, eposowy i sielankowy. Podkreśla m.in. przekroczenie swych pierwotnych ram przez niektóre gatunki lub style. Dotyczy to po pierwsze panegiryku, w wyniku czego powstało znamienne dla XVII w. zjawisko panegiryzacji. Również jeden ze stylów satyrycznych – a mianowicie styl paszkwilancki – przekroczył swe granice. Natomiast style eposowy i sielankowy wytworzyły warianty. Styl eposowy rozczłonkował się na styl T. Tassa – P. Kochanowskiego oraz styl „polski”, polskie *heroicum*, zaś styl sielankowy aż na cztery podstyle: 1) nawiązujący do renesansowej sielanki z dołączeniem wybranych cech barokowych, 2) posiadający dominantę barokową oraz nadwyżkę w postaci pewnych cech sielanki renesansowej, 3) sielankowo-epitalamijny, 4) sielankowo-bukoliczny, pastoralny.

Część IV: *Style jako obrazy mowy* (s. 105–115) dotyczy zasady *mimesis*, literackich imitacji autentycznej mowy. Z tego punktu widzenia A. Wilkoń wyróżnia styl potoczny oraz style oratorskie. Poeci barokowi na szeroką skalę wprowadzają do utworów obraz potocznego stylu szlacheckiego, opierającego się na socjolekcie szlacheckim. Odbicie mimetyczne w różnych for-

mach pisanych epoki baroku znajdują gatunki oralne – dialogi i monologi (których klasyfikację autor przyjmuje za A. Karpińskim).

Najbardziej nowatorską i oryginalną partią książki jest część V: *Style semantyczne literatury barokowej* (s. 117–169), gdzie przedstawiono sześć głównych stylów semantycznych: wanitatywny, turpistyczno-makabryczny, katastroficzny, religijny, hedonistyczny (stanowiący sprzężenie zwrotne z wanitatywnym) i reistyczny, niektóre z nich różnicując wewnętrznie. I tak w stylu wanitatywnym – znanym zarówno dla poezji świeckiej, jak i religijnej – można wyodrębnić wariant refleksyjny oraz ekspresyjny (z dwoma odmianami – pokutną i turpistyczną). Wśród stylów religijnych dają się wyróżnić: styl mistyczny, metafizyczny i pokutny (funkcjonujące w poezji), a ponadto dwa style charakterystyczne dla prozy (homiletyki): prosty (nawiązujący głównie do *Ewangelii* i Lipsjusza) oraz ozdobny odznaczający się pompatycznością i oryginalnymi – niekiedy zresztą przesadnymi – pomysłami.

Część VI: *Style synkretyczne* (s. 171–176) poszerza paletę stylów baroku o style służące szeroko pojętej zasadzie kontrastu. Omawia tu autor pięć stylów, będących przykładami synkretyzmu: 1) funkcjonalnych odmian społecznych języka polskiego, 2) rodzajów i gatunków literackich, 3) stylów literackich i paraliterackich, 4) kultur i ich językowych wyróżników oraz 5) polszczyzny i innych języków (w tym głównie łaciny). Zwraca również uwagę na możliwość pojawienia się metastylu synkretycznego.

W *Uwagach końcowych* (s. 177–178) A. Wilkoń lapidarnie podsumowuje swe badania, przypominając, iż „losy stylów barokowych są złożone i trudne do uchwycenia w twórczości konkretnych pisarzy”. Uważa on, że poeci baroku są napiętnowani niewiarą w siłę i sens twórczości artystycznej, co było jedną z przyczyn częstego pozostawiania dzieł w formie rękopiśmiennej. Dynamice twórczości towarzyszy zatem swoista inercja. Jest to zjawisko paralelne poniekąd do innego ówczesnego kontrastu: filozofia rozkoszy – postawa abnegacji i pesymizmu. Jeśli chodzi o czynniki zewnętrzne, które nie sprzyjały autopromocji baroku, to należy tu wskazać brak istnienia centrum artystyczno-wydawniczo-naukowego na miarę stolic zachodnioeuropejskich, przy równoczesnym rozpowszechnianiu się – ale zarazem jednak i rozpraszaniu – kultury polskiej i polszczyzny literackiej. Splot specyficznych czynników doprowadził do niesłusznego odcięcia się oświecenia od baroku, a w końcu do szeregu nieporozumień w ocenie baroku przez środowiska filologiczne.

Imponującą *Bibliografię* (s. 179–193) podzielono na dwa działy: 1. *Teksty literatury barokowej* oraz 2. *Opracowania z zakresu baroku* (zawierające prace językoznawcze, literaturoznawcze i kulturoznawcze). Korzystanie z dzieła ułatwia *Indeks* (s. 195–198).

Na koniec należy dodać, że *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Języki i style literatury barokowej* napisane są znakomitą stylistyką, łączącą konkretność z elegancją. W sześciu podstawowych częściach zachowano właściwe proporcje między tokiem wykładu a egzemplifikacją. Autor dobiera bardzo starannie najlepsze cytacje, a zarazem unika przeładowania nimi tekstu. Częstokroć odczytuje na nowo znane wcześniej utwory baroku, wnikliwie analizuje te, które nie były wcześniej badane pod interesującymi go kątami, przy czym zawsze unika pułapki przedinterpretowania.

Ze względu na oryginalną, interesującą i bardzo przekonującą typologię stylów baroku książka Aleksandra Wilkońskiego stała się ważną lekturą naukowego środowiska językoznawczego, literaturoznawczego i humanistycznego w ogólności. Udatne połączenie erudycyjności i przejrzystości wykładu sprawia, że może ona z powodzeniem wejść również do kanonu lektur na studiach polonistycznych.